

– když jsme se rozcházeli, Zdeněk mě požádal, abych mu dal číslo faxu. Já jsem ovšem nejen takové číslo neměl, já jsem nevěděl, co to fax je! Inu, to opoždění technické jsme dohnali poměrně rychle, to intelektuální – nevím, neumím posoudit a vlastně ani soudit nechci.

A potom se naše cesty rozešly – sešli jsme se v Paříži, kde mi Zdeněk dělal zasvěceného průvodce, pak několikrát v Praze, ale vzdálili jsme se sobě intelektuálně a profesně. Zdeněk by byl chtěl, abych se na „jeho“ komparativním výzkumu podílel, ale já jsme v té době zakládal Fakultu sociálních věd Univerzity Karlovy, děkanoval jsem, vybíral nové lidi na fakultu – inu byla to práce jiná, ale myslím, že důležitá a její otisk nakonec snad zůstane v análech univerzity.

Zdeněk šel svou cestou, která mi – přiznávám – nebyla úplně pochopitelná, protože on, bytostný teoretik, se „dal“ na empirická studia a jistě je nedělal špatně. Ale to posoudí jiní.

Už tehdy, když se naše profesní cesty rozdělily, jsem cítil upřímnou bolest ze ztráty člověka, kterého jsem si vážil a který mě tolik naučil. Nebyla to ztráta úplná, jen rozhodnutí jít odlišnými cestami na křižovatce našich životů. Teď, kdy Zdeněk již není mezi námi, vím, že se naše cesty již nikdy nespojí – rozhodně ne zde, na této zemi.

Miloslav Petrušek

Zdeněk Strmiska ve Francii

Zdeněk Strmiska emigroval z Československa okupovaného armádami Varšavské smlouvy v roce 1968. Byl téměř okamžitě integrován do jednoho z 36 oddělení Národního centra pro vědecký výzkum (CNRS), do týmu Sociální etnologie a psychosociologie založeného Paulem-Henri Chombartem de Lauwe, jedním z velikánů sociologie města. Byl jedním ze tří sociologů českého původu, kteří pracovali v CNRS (jednalo se ještě o Josefa Fišera a Tomáše Lowita). Všichni tři, každý svým způsobem, přispěli k rozvoji poznání společností střední Evropy a způsobu fungování sovětského typu politického systému. Zdeněk mohl být přijat do CNRS (což je taková francouzská akademie věd) díky vlně solidarity z vědeckých kruhů orientovaných pravicově i levicově. Podobným způsobem byli přijímáni „vědci uprchlíci“ z bloku sovětského vlivu (po r. 1968 z Československa a Polska) a ti, kdo byli obětmi vojenského režimu generála Pinocheta v Chile. Zdeněk přijel ověnčen dvojí aureolou: v padesátých letech byl žákem Talcotta Parsonse a v Československu pracoval v týmu Pavla Machonina na výzkumu Česká společnost, jehož výsledky radikálně zpochybnil marxistickou doktrínu v tom smyslu, že popsaly nové nerovnosti ve společnosti, která byla oficiálním diskurzem prohlašována za dokonale rovnostářskou. Tento výzkum vyzdvihl ve

společenské diferenciaci roli politické proměnné, zejména příslušnosti ke straně. To bylo pro aktéry normalizace příliš a pro většinu členů Machoninova týmu byla sociologie zakázána a nařízena manuální práce. Samotný Machonin pak pracoval jako řadový účetní v jednom družstvu.

Zdeněk, prakticky hned po svém příchodu do Francie, publikoval se svou spolupracovnicí Blankou Vavákovou velmi důležitý článek, který umožnil francouzským sociologům, a v širším kontextu mezinárodnímu společenství sociologů, seznámit se s Machoninovým dílem, které bylo v sověty ovládané části Evropy skutečně průkopnickým (Z. Strmiska, B. Vavakova. „La stratification sociale de la société socialiste. A propos du livre de Pavel Machonin.“ *Revue Française de sociologie* 1972, avril-juin (2): 213–257). Ve Francii Zdeněk navázal několik spoluprací a jeho konceptuální či teoretické náměty nám pomohly pokročit v analýzách sovětského režimu. Jeho kritika konceptu používaného pro popis sovětského totalitarismu se stavěla proti pohledu, který zjednodušeně homogenizoval země mající – zejména od sedmdesátých let – navzdory sovětské dominanci rozdílné trajektorie. Naopak navrhl koncept tzv. systému sovětského typu, který umožňoval počítat s určitým stupněm variability režimu a určitým vnitřním vývojem týkajícím se například vládnoucích elit, což předcházející koncept *ex definitione* vylučoval. V tomto duchu studoval socioekonomické diferenciaci a jejich intenzifikace v systémech sovětského typu. Dodnes jako referenční zůstává jeho kniha, koeditovaná s Pierrem Kende, nazvaná *Egalité et inégalités en Europe de l'Est* (Paříž: Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1984).

Zdeněk přispěl k organizaci reflexní skupiny kolem Zdeňka Mlynáře, jednoho z hlavních vůdců pražského jara a ideového tvůrce politické reformy z roku 1968. Tato skupina pod hlavičkou „Krise systémů sovětského typu“ publikovala v 80. letech více než dvacet pracovních sešitů. Mezi autory lze připomenout Pierra Kende, Karla Kaplana, Lubomíra Sochora, Włodzimierze Bruse, Ference Fehera a Agnes Hellerovou, Jiřího Kostu a Bedřicha Levčíka, Marii Hirszowiczovou a Aleksandra Smolara. S Patrickem Michelem jsme také my publikovali článek analyzující logiku polské normalizace na základě vraždy kněze Jerzyho Popieluszka. Velkou výhodou veškeré této práce, která zatím ještě čeká na zájem některého z doktorandů, byla její simultánní publikace ve francouzštině, angličtině a němčině.

V polovině 80. let Zdeněk vystřídal Chombarta de Lauwe na pozici ředitele týmu (ten v téže době změnil zkratku – CRIT), který hostil malou skupinu specializovanou na střední Evropu. Realizovala významný empirický výzkum o „dvojí životní zkušenosti“ intelektuálů emigrantů ze střední Evropy.

Na konci 80. let jsem měl čest řídit spolu se Zdeňkem rozsáhlou síť mladých výzkumníků financovanou CNRS a nazvanou „Sociologická observatoř východní Evropy a SSSR“. Bylo to těsně před rokem 1989 a tato síť jistým způsobem připravila vědce, kteří byli okamžitě po pádu komunismu schopni pustit se do terénního výzkumu prvních vývojových tendencí postkomunismu a jeho socioekonomických a politických transformací.

V roce 1990, nedlouho předtím, než Zdeněk odešel do důchodu, jsme společně uspořádali setkání v jeho rodné zemi, kam se vrátil poprvé po roce 1968, jehož se zúčastnili nejlepší sociologové a politologové z Československa, Maďarska, Polska a Francie.

Pro mnoho z nás je smrt Zdeňka Strmisky nevyčíslitelnou ztrátou, nicméně myslím, že v generaci, která nahradila tu jeho, bude ještě dlouhou dobu patrný jeho vědecký přínos. Mnoho mladých vědců dnes používá jeho koncept systémů sovětského typu (např. S. Devaux, F. Zalewski, L. Neumayer), jiní jej používají, aniž by znali jeho původ.

Georges Mink

Institut sociálních věd a politiky CNRS

(Z francouzštiny přeložil Radek Tichý.)

Výběr z bibliografie Zdeňka Strmisky

Knihy a kapitoly v knihách

- Strmiska, Z. „Pojetí sociální struktury v současné nemarxistické sociologii.“ Pp. 44–78 in P. Machonin et al. *Sociální struktura socialistické společnosti*. Praha: Svoboda, 1966.
- Strmiska Z. *Současné teorie společenské struktury. Materiál z celost. semináře v Brně*. Praha: Socialistická akademie, 1966.
- Strmiska, Z., M. Petrusek. „Společenské skupiny.“ Pp. 79–107 in P. Machonin et al. *Sociální struktura socialistické společnosti*. Praha: Svoboda, 1966.
- Strmiska, Z. *Společenská skutečnost jako systém a struktura*. Praha: VPA KG, 1966 (1967).
- Strmiska, Z. „Aspirations et orientations de valeur.“ Pp. 98–128 in Paul-Henry Chombart de Lauwe. *Aspirations et transformations sociales*. Paříž: Anthropos, 1970.
- Fischer, J. L., M. Petrusek, Z. Strmiska (eds.). *Malý sociologický slovník*. Praha: Svoboda, 1970. (Hesla: „sociologie“, „společenská činnost“, „interakce“, „kultura“, „institute“ aj.)
- Strmiska, Z. „Structure de la problématique sociologique marxienne et la notion d'aliénation.“ Pp. 43–117 in B. Rousset, T. Van Thao., J. Gabel (eds.). *L'aliénation aujourd'hui*. Paris: Anthropos, 1974.
- Strmiska, Z. *Les paradigmes sociologiques. Esquisse d'une problématique*. Caracas: Universidad Central de Venezuela, 1978, 1979.
- Strmiska, Z. „Forces et faiblesses des dialectiques.“ Pp. 435–454 in J. Gabel, B. Rousset, Trinh Van Thao. *Actualité de la dialectique*. Paříž: Anthropos, 1980.
- Strmiska, Z. *Sociální systém a strukturální rozpory společností sovětského typu. Projekt analýzy*. Kolín: Index, 1983. (1. vydání ve francouzštině Köln: Index, 1980; vyšlo také anglicky, německy, italsky a francouzsky)
- Mlynář, Z., A. Muller (eds.). *Československo 1968 – Polsko 1981 a krize sovětských systémů*. Sborník z mezinárodního semináře v Paříži, říjen 1981. Autoři příspěvků: Wladimir Andreff, Manuel Azcárate, Włodzimierz Brus, Ugo Finetti, Eduard Golstücker, Adriano Guerra, Ágnes Hellerová, Peter Kende, Jiří Kosta, Antonín J. Liehm, Zdeněk Mlynář, Jiří Pelikán, Rossana Rossanda, Lubomír Sochor, Ota Šik, Zdeněk Strmiska,